

Talányos Csokonai — tragikus Csokonai

Juhász Géza *Talányos Csokonai?* című tanulmányában (ItK 1966. 3–4. sz.) súlyos bírálatban részesíti az Irodalomtörténeti Kézikönyv III. kötetében kifejlesztett Csokonai-felfogásomat. Ha most vitába szállok vele, semmiképp sem védekezési reflexből teszem. Meggyőződésem, hogy az ő Csokonai-ismeretével, aki mögött a nagy költő szellemi közelségében poétaszívvel eltöltött egész élet, s hozzá egy fél emberöltő mikrofilológiai mélységű és alaposágú Csokonai-kutatásai állanak, ma senki sem mérkőzhet, sem intimitás, sem adatszerúségek dolgában. A bírálatának való behódolás sem jelentene tehát feltétlen presztízs-vesztését. Annál inkább fájlalom, hogy rossz szájját hagyott benne: mint írja, megadott a fejezethez „minden igényelt segítséget, erről bizonyára hely hiányában nem tesz említést a kötet”. Valóban: kronológiáját átvettem, azonban ezt — ha bizonyos félreértésekkel is és utószavában Juhász Géza szellemi tulajdonát jelezve — már közkinccsé tette a Vargha Balázs-féle 1956-os összkiadás. Átadta továbbá nekem munkában levő Csokonai-monográfiájának addig elkészült fejezeteit, amelyek hozzásegítettek a költő pályakezdsének, zsenyéinek és egyes verstani problémáknak mélyebb megértéséhez. Mivel a Kézikönyv apparátusának jellege nem engedte meg, hogy az ilyen segítség ott nyugtáztassék, ezt az alkalmat használom fel ennek, sajnálatosan csak utólagos, pótlására, köszönetem nyilvánítására.

Nem egy ponton el is fogadom tanulmánya eredményeit és nekem szánt kritikáját. Meggyőzőnek és rendkívül érdekesnek tartom megállapításait *A reményhez* előtörténetéről és korabeli funkciójáról. Elismerem, hogy főlöszleges volt a Rákóczi-nóta *Cultura*-beli elénekeltetését Pálóczi Horváth Ádám hatásának is tulajdonítanom. Teljes joggal piritott rám azért, hogy az *Újszendei gondolatok* versformáját Csokonai leleményének mondtam, noha horatiusi eredetű. A rímekkel gazdagított verselés vezetett félre. A költemény kéziratát, amely kétségtelenné teszi a forma eredetét, nem láttam. Mentségemül legfeljebb annyit: mint a kézikönyv szerzőinek általában, az idő rövidsége nem engedte meg, hogy a kéziratokig visszamenjek.

Csokonai népiességének időrendi kérdéseiben is kész vagyok álláspontomat a Juhász Gézáéhoz közelíteni. A népdaltól valóban nem idegenkedett a költő már a 90-es évek elején sem: a fejezetben foglalkoztam is az első debreceni korszak népies alkotásaival. Kővetkezetlen voltam tehát, amikor úgy fogalmaztam, hogy utóbb Pálóczi Horváth Ádám és köre oszlatták el racionalista idegenkedését a folklórtól. Részlegesen mégis fennállt ez az idegenkedés. A *Tempefői* Rozália grófkisasszonya „fintorgásában súlyos hiba az ő saját nézetét látni” — írja Juhász Géza. Magam is vallom: a lány alakját Molière kényeskedőinek távoli rokonaként leheletnyi írónia lengi körül. Ezt azonban inkább valami önkénytelen viszonyulás magyarázhatja alakjához. Az elemi valóság feláldozása nélkül máshonnan nem vehette, mint a nemesség felső köreiből, az e körökből valót azonban, bőrből nem bújhatván ki, némileg ellentmondásban is az írói szándékkal, plebejus-polgári szemszögből látja. Mindez, úgy vélem, mégsem érinti azt, hogy Rozália funkciója a darabban a követendő mintaképé. A mesén való fanyalgásával voltaképpen Bessenyeit visszhangozza. Megerősíti ezt az interpretációt ellenképe: Éva huga, a műveletlen, gondolatlan lény, aki gátlás nélkül élvezzi a mesét. Mindennél világosabban beszélnek Rozália szavai: „Azok a nyomorult mesék szépek, de semmit sem érnek.” Nem Rozáliának arisztokrata izléskorlátait, hanem magának Csokonainak belső bizonytalanságát, a népmese megsejtett művészi értékének és a felvilágosult racionalista esztétikai szempontnak a küzdelmét tükrözik a szerző tudatában. Amit Juhász Géza olyan nyomatékosan hangoztat: hogy Szuszmír az első, szinte magnetofonszerű hűséggel rögzített mese nálunk, itt mint érv hatását veszti azzal, hogy Csokonai autográfiájába idegen kézírással ékelődik be (vö. Pukánszky Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*. Bp. 1956. 26.). A népmese, mint Horváth János rámutatott, a népdalnál jóval későbbben foglalja el helyét a népies érdeklődésben. Igen jellemző, hogy Fazekas Mihály Dorotta-leveleiben (1804) kifogásolja Vitéz vígeposzának tündérmeseszzerű elemeit.

Még benne, a népmese első igazi irodalomba emelőjében is élt a racionalista idegenkedés a folklór fantasztkikumától, hogyne élt volna a diák Csokonaiában egy évtizeddel korábban.

Közeledem Juhász Géza felfogásához a *Halotti versek* mondanivalójának megítélésében is. Bizonytalankodva irtam le: Csokonai érvelésében „nem láthatunk mást mint a kétkedő és a kétségbeesés partján álló embernek ... vágyakozását a vallásos hit iránt”. Annak a ténynek adóztam ezzel a mondattal, hogy Csokonai ebben a poémában, ha vonakodva is, de igent mond a lélek halhatatlanságára. Az, hogy Csokonai életművében egyébként szinte a nyomai is hiányoznak a vallásos hitnek, valóban érvénytelenítheti még fenti óvatosan fogalmazott tételmet is. Arról azonban szó sincs, amit Juhász Géza tulajdonít nekem, mintha ebben látnám a költemény lényegét. Nyomatékosan utaltam a felsorolt kétségek tömegére, a vallástörténeti áttekintés relativizáló tendenciájára. Juhász Géza úgy húzza alá a mű erőteljes társadalombírálatát, mintha én erről megfeledeztem volna, holott ezt magam is hangsúlyoztam („A bűn Csokonai szemléletében társadalmi jellegű, sőt eredetű, s ez a felismerés mondatja ki vele egész költészetének legsötétebb szenvedéllyel vádló szavait a despotizmus, a büntetlenül tobzódó, a szegényt »a törvény útján megkéselő« hatalmasok s a gyarmatosítás ellen”). Nem mondja ki határozottan, de azt érezteti, mintha a költemény mondanivalójának magvát az a materialista manifesztum tenné, amelyet Konfuciusz szájába ad Csokonai, s amely nem más mint a fiatalkori *Az álom* „alig-alig tompított”. Ez igaz is a Konfuciusz-beszéd első részére nézve, de épp annyira nyilvánvaló a terjedelemben azonos második résznek az isteni teremtesre utalásokkal a tiszta deizmusba való átsiklása. Annyi bizonyos, nagyobb súlya van ennek, mint a keresztyén álláspontot kifejező részletnek, amelyről magam is úgy vélekedtem, hogy a pogány Szokratész halálvárásának ábrázolásával szemben sokkal kevésbé meggyőző. Azt viszont, hogy Pope-ból való fordítás, amiről Juhász Géza azt mondja: „ki ne tudná ezt jobban Julownál?” (s valóban tudom, irtam is erről: *Angol Filológiai Tanulmányok*, 1963. 20.), s úgy értelmezi, hogy ezzel mintegy jelzi a költő, hogy eszmeileg nincs köze a keresztyén felfogáshoz, nem tekinthetem döntő szempontnak az egész mű megítélésében. Ehhez a fordításnak szorosabbnak kellene lennie — márpedig eléggé szabad és szabadosságainak tendenciája inkább a tovább-spiritualizálás irányába mutat (Cease, fond Nature, | Cease, thy strife | And lett me languish into life! — ... végy diadalmat a Természeten | S a boldog élet palotái felé emelkedj; I mount, I fly! — Gyors repkedéssel mennybe emelkedem). Tudjuk továbbá, milyen költői rohamunkával készült a poéma, feltehető az is, hogy Csokonainak ez a fordítása már készen volt, s kapóra jött a *Halotti versek*hez.

Itt az ideje, hogy rátérjek azokra a kérdésekre, amelyekben felfogásom szögesen szembenáll bírálóméval. Annyira abszurdnak érzi „talányos” jelzőmet Csokonaiával kapcsolatban, hogy ez indulatos kifakadásra készíti. De mik a szövegszerű tények? Szédítő világnézeti ellentmondások a költő életművében. A legmélyebbek, amelyek jelentős magyar költő életművében egyáltalán mutatkoznak. Nem a polgári irodalomtörténetírás torzításai ezek, ahogy Juhász Géza egy másik tanulmányában mondja (*Csokonai forradalmi kitéje* Alföld, 1965. 9. sz. 77.), amint ezt a későbbiekben bizonyítani igyekszem. Ezekkel az ellentmondásokkal kell szembenéznie Csokonai minden interpretátorának. Magyarázzuk őket, de mivel a kellő számú és súlyú filológiai és életrajzi támpont hiányzik, a meglévőkre épített hipotézisekkel. Bírálóm éppúgy, mint jómagam. A kérdés a kutatások mai állásánál csupán az, hogy melyikünk hipotéziseinek nagyobb a valószínűsége: Ilyen körülmények között, azt hiszem, nem indokolatlan a „talányos” jelző használata.

Juhász Géza azt reméli: az *Újesztendei gondolatok* korai változatának publikálásával még idejében hatálytalanítja azt a „veszedelmes” állításmot, hogy „Csokonainak inkább nézeti voltak a világról, mintsem egységes világnézete”. Elismerem, ez a fogalmazás túlságosan sarkított (az ötvenes években kialakult, retusált Csokonai képpel való polemizálás hevében vált ilyenné), de lényege szerint ma is vállalom, hozzátéve azonban, hogy ezt 1795 utánra értetem, s hogy tételem *teljes* formájában így hangzik: „Bár joggal hangsúlyozhatjuk, hogy gondolkodásában mindvégig a felvilágosodott humanizmusé, az emberi haladás hité és a progresszív hazafiságé volt a vezérszólam, ki kell mondanunk, hogy inkább nézeti voltak a világról, mintsem egységes világnézete.”

Mit bizonyít azonban az *Újesztendei gondolat*, ez a rendkívül értékes korai változat, amelynek éles szemű és finom formai-filológiai elemzéséért bírálómnak csak a legnagyobb elismeréssel adózhatom? Azt, hogy Csokonai 1794 újjé táján is együtt érzett a nagy francia forradalommal. Hogy 1793-ig együtt érzett vele, *Tempejőinek* a franciákat példaképpül állító mondata alapján korábban is nyilvánvaló volt. Ez a határ Juhász Géza egy kitűnő tanulmánya eredményeként, amely Csokonai aktív részvételét is erősen valószínűsíti a köztársasági mozgalomban (i. m. Alföld, 72–77.) egy évvel kitolódott. Az *Újesztendei gondolat* csupán megerősíti ezt, de a határt nem tolja ki ennél messzebbre az időben. Az az érv ugyanis, hogy az 1794-es ósváltozatnak két költői fordulata, amely a forradalmi rokonszenv mellett bizonyít („s a bozontos Gallusok Ma már a'Herosok sorába ültek”: „Most Páris, a'Világ tsudája áll ott”) egy

későbbi, de ebben a formában nem publikált variánsban is megmaradt, nem tekinthető teljes értékű bizonyítéknak, mégha a gallusokat a cenzura törölte is utóbb, Páris nevét pedig maga a költő változtatta Londonra. Az írói szövegeknek van egy bizonyos tehetetlenségük, az egyszer megfogalmazott gondolat bizonyos ellenállást fejt ki a változtatással szemben. Ebben az esetben különösen, hiszen bármiképp alakult is Csokonai világnézete 1794 után, arra nem volt oka, hogy Párizsban ne lássa többé a világ csodáját, s a gallusokat ne tartsa hősnék: akár abban az időben is, amikor már Napóleon seregeiben harcoltak olyan tüneményesen.

Az *Újesztendei gondolat* és *A számár és a szarvas* keletkezése (tehát legkésőbb 1794 ősze) utánról egyetlen kisterjedelmű vers kivételével Csokonai életművében nincs többé sem nyílt, sem rejtett formában rokonszenvező utalás a nagy francia forradalomra. Bőven vannak ugyan felvilágosodott, népbarát, nemzeti függetlenségi gondolatok, sőt a *Halotti versek*ben a feudális hatalom és a kizsákmányolás ellen tiltakozó radikális hangok, ezek azonban, mint a továbbiakban bizonyítani igyekszem, nem azonosak a forradalmisággal. Az említett négysoros verset (*Generál Hoche halálára*) nem értelmezhetjük, Juhász Gézával együtt, kiállásnak a forradalom, illetve a jakobinusok mellett, hiszen a tábornok egyideig maga is a jakobinusok börtönében ült, s a vers hősiességén kívül csupán azt emeli még ki, hogy Bonaparte barátja volt, az pedig egyelőre megállapíthatatlan, hogy mit is látott Bonapartében 1797 körül költőnk.

Cáfolja-e tehát az *Újesztendei gondolat*, mint bírálóm mondja, azt a feltevésemet, hogy az 1793–94-es terror tényei Csokonait kiábrándíthatták a francia forradalomból. Az 1793-as évszám most már mindenestre elesik, de a feltevés lényegét fenntartom. Különösen, ha meggondoljuk, hogy ez a kiábrándulás éppen Csokonainak *A számár és szarvasból* nyilvánvaló erős kötöttsége miatt a forradalomhoz nem következhetett be egyik napról a másikra, hanem csakis hosszabb vívódás eredményeként, s véglegessé akkor válhatott, amikor a magyar közársasági mozgalom bukása a szélsőséges forradalmi út hazai járhatatlanságát bizonyította. A revolúcióért kétségtelenül lelkesedő ifjú Csokonait XVI. Lajos lenyakazása még bizonyára nem riasztotta meg. 1793 eseményeit még beilleszthette elképzeléseibe. A terror neheze ezután jött csak. Ami érzékeny humanizmusának valóban kiábrándulást okozhatott, azok olyan események voltak, amelyek 1794-ben következtek be. Lavoisier-t kivégzik: a természettudományok iránt mélyen érdeklődő költő tudta, ki volt ez az ember. Condorcet, az enciklopédista csak öngyilkossággal menekül a guillotine-től: a rabszolgaság nagy antagonistája, azé a rabszolgaságé, amely ellen a magyar költők közül éppen Csokonai kelt ki leghevesebben. A kivégzések száma meghatványozódik, nyaktiló alá kerülnek nagy jakobinusok is: Danton, Desmoullins, akit nálunk még Petőfi is (!) forradalmár mintaképének tart. Saint-Juste azt írja: „A forradalom megfagyott.” Robespierre és híveinek feltétel nélküli magasztalása helyett, az új szovjet Világtörténet törekvéseik tisztaságának, történelmi szerepük példátlan nagyságának és politikájuk könyörtelen szükségszerűségének elismerése mellett már így ír: „A jakobinus vezérek azonban, míg egyik kezükkel a forradalom ellenségeire sújtottak le, másik kezükkel a forradalom védelmezőire is csapást mértek . . . megsemmisítették a jakobinus diktatúrát támogató erők egy részét.” (VI. köt. 50.)

Lehetett-e ezeket a tényeket akkor, Magyarországon történelmi távlat és a forradalom belső szükségleteinek ismerete nélkül, a vad kárörömmel ágáló osztrák sajtó torzító interpretációjában (amelytől bármennyire bizalmatlanok is, de részben el kellett fogadniuk, hiszen a tárgyilagosságot alig voltak hozzáférhetőek) másképpen értelmezni, mint káoszt, mint a forradalom csődjét? Egy csöppet sem csoda tehát, hogy a Juhász Géza által Csokonai esetében lehetetlennek tartott kiábránduláson, miután az irodalom olyan európai nagyságai is átestek rajta, mint az angol tavi költők vagy Schiller — a korszak magyar radikális értelmiségének nagy része átesett. Hadd utaljak itt csupán Óz Pálnak, Verseghy Ferencnek és Szacsvai Sándornak a jakobinus terror szélsőségeit elítélő megnyilatkozásaira vagy arra, hogy Szentmarjay, Szlávy és Kazinczy a vértelen forradalomban bizakodva vettek részt az összeesküvésben (vö. Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924. 199–200.; Szauder József: *Kazinczy F. válogatott művei*. Bp. 1960. XLVIII.). A Csokonaihoz szociális környezetben, eszmében legközelebb álló Fazekas Mihály, aki a jobbágyság kérdésében a korszak szépírói között a legradikálisabb, így ír, noha később talán őmaga törli ezt a strófát *Egy véres ütközet* . . . c. verséből (*Összes művei*. Bp. 1955. I. köt. 221.), de nyilvánvalóan azért, hogy a költemény általános háborúellenes tendenciája jobban kidomborodjék:

Óh kannibálok, s emberevésre nőtt
Roberspiérek! szűnjetek életünk
Nektáros ízét mérgesíteni!

Miért lett volna éppen Csokonai kivétel az általános kiábrándulásban? Juhász Géza koncepciójának egy olyan előfeltevés az alapja, hogy az a költő, aki eljutott a felvilágosodás legradikálisabb eszméinek nyílt vállalásáig, annak szükségszerűen el kellett jutnia a forradalom

végző konzekvenciáinak vállalásáig is, amelyet aztán az azokhoz való „alkuvástalan helytállás” követett „haláláig” (i. m. Alföld, 76.). Ezzel több okból nem érthetek egyet.

1. Bármennyire a felvilágosodás eszméi képezik is a nagy forradalom ideológiai alapjait, amint azokat a nyílt és fegyveres osztályharc viszonyai között a gyakorlatra alkalmazzák, egy történelmileg új minőséggel állunk szemben. A világnézeti szférában leginkább azzal jellemezhető ez az új minőség, hogy a felvilágosodás vezérgondolatai közül a tolerancia, a pacifizmus és a világpolgárság a forradalom logikája folytán ellentéteibe: intoleranciába, harciasságba és nacionalizmusba csap át. A forradalom szorosan összefügg a felvilágosodással, de nem azonos vele. Ennek a ténynek határozott kimondása sok bizonytalanságot és félreértést eloszlatna.

2. Ismeretes, hogy a felvilágosodás maga is milyen bonyolult ellentmondásos, mivel több társadalmi osztálynak végcéljaikban korántsem egységes antifeudális törekvéseit fogja össze. Ez magyarázza, hogy a felvilágosodásnak annyi híve kerül szembe a forradalommal, kibontakozásának legkülönbözőbb fázisaiban. A vég nélkül sorolható példák közül csak egyet. A néhány enciklopédista közül, aki a forradalmat megérte, legalábbis négy bizonyosan meghasonlott vele (Condorcet, Morellet abbé, Melchior Grimm és a Magyarországon érdemén felül tekintélyes Marmontel). Közébe, hogy nálunk az aufklérimust a franciaországinál mennyivel több ellentmondás nyomasztja. Magyar vonatkozásban tehát még inkább tarthatatlan a radikális felvilágosodott = következetes forradalmár formula.

3. Juhász Géza különös jelentőséget tulajdonít ebben a vonatkozásban Csokonai materializmusának. Ezzel szemben:

a) nem bizonyítható megnyugtatóan, hogy Csokonai következetes materialista lett volna. Eredeti műveiben a materializmus egészen határozott és tiszta formában csak *Az álomban* jelentkezik. Az *Újvesztendei gondolat* is inkább csak az antik pantha-rei gondolat látomásos, kozmikus méretű végiggondolása, hiányzik belőle minden arra való utalás, hogy a világ örökös körforgása tisztán anyagi természetű. Mindez arra vall, hogy költőnk rokonszenvezett a materializmussal, de inkább agnosztikus lehetett, s aligha döntötte el véglegesen, hogy a materializmusnak vagy a deizmusnak van-e igaza;

b) az a nézet, hogy a mechanikus materializmus a korszak leghaladóbb ideológiája, csak a filozófia fejlődéstörténete szempontjából igaz. A XVIII. század történelme más mutat: a francia felvilágosodás materialistái, Holbach, Helvétius egyúttal a magántulajdon legelverszerűbb védelmezői is, Rousseau, Robespierre viszont deisták.

4. Csokonai írónk közül 1794-ig a nagy francia forradalom fenntartás nélküli szimpatizánsai közé tartozik ugyan, de a revolúció céljaival és módszereivel való olyan nyílt és határozott azonosulásig és a mellette való szenvedélyes agitációig egy művében sem jutott el, mint Batsányi, különösen *A látó* és *A franciaországi változásokra* című költeményeiben.

5. Költőnk világnézete a kollégiumból való kicsapartásáig a radikális felvilágosodás jegyében egységesnek mondható, de már akkor sem mentes az ellentmondásoktól, a nemesi ideológia, a konzervatív patriotizmus és az Orczy-féle patriarchális népiesség beszűrődéseitől. E tekintetben csak megismételhetném a kézikönyvben írott példáimat (III. köt. 226—227, 230.) Ezek az ellentmondások mélyülnek el azután különösen 1796—1798 között keletkezett költeményeiben.

6. Lélektanilagvaló színűtlen, hogy ha Csokonai 1795 után is érintetlenül megőrizte volna forradalmiságát, meghitt barátságot köthetett volna a jakobinusoktól irtózó Fazekas Mihállyal. A legfontosabb világnézeti kérdésekben való egyetértés nélkül legfeljebb pajtáság vagy cimboraság alakulhat ki, nem igazi barátság.

„... alig kezd átmenni a köztudatba, mekkora magaslatot jelent a köztársasági mozgalom nyarán egyetlen alkotó lendülettel írt tizenkét haladó éneke: *Az este*, *Az álomban*, *Zsugori uram*, *Konstancinápoly*, stb.” — írja bírálóm, mintegy nekem is szánva a szemrehányást. Ami a köztudatot illeti, azt nemigen mérhetem le, annyi azonban bizonyos, hogy iskolai irodalomtatásunkban bizonyos egyoldalúsággal is éppen ezek vannak a központban, ami pedig engem illet, elég annyi, hogy a kézikönyv-fejezetben „A csúcson” alcím alatt foglalkozom részletes elemzésükkel. *Az álomban* állítólag szinte tudomásul sem veszem. Valóban rövidebben foglalkoztam vele, mint pl. a *Konstancinápoly*-lyal, de ennek egyedüli oka a terjedelem szorítása volt. Úgy érzem, ez az egyszerű struktúrájú, túlnyomóan leíró jellegű mű nem igényel feltétlenül bővebb formai interpretációt: materializmusának merészségét ellenben félreérthetetlenül hangsúlyoztam.

Áz volna tehát inkább a baj, hogy a nagy felvilágosodott remekkel ellentétes gondolatokat hangoztató, franciaellenes és forradalomellenes versekkel (*Az 1741-i diéta*, *A vitézkedő magyarokhoz*, *A nemes magyarságnak feljülésére*, *Az igazság diadalma*) mint az életmű szervező részeivel komolyan foglalkozom, holott ezeket Csokonai az *Adalmatosságra írt versek* előbeszédé szerint megtagadta, mivel — Waldapfel József szerint is — „maga sem tekintette költői alkotásoknak”? Pontosan erről van szó: *művészi*lag tagadta meg őket, de az előbeszédben egyetlen szó sem esik arról, hogy világnézeti-politikai szempontból rekeszteni ki őket élet-

művéből. Az egész előbeszédből az érzik, mintha Kazinczy előtt menteketőznék azért, hogy az alkalmi költészet avultságot és parlagiságot hordozó *formáját* művelte. Már pedig, ha Csokonai valóban élete végéig rendíthetetlen forradalmár lett volna, aki a szörnyű viszonyok nyomására egyszer-egyszer mégis megingott, vagy művei publikálásának érdekében taktikázott, elsősorban azt kellett volna jeleznie, hogy ezeket a verseket tartalmilag tagadja meg. Ennek a megtagadásnak azonban sem itt, sem másutt nincs nyoma, sőt maga a költő azzal, hogy ezeket a verseit újra kiszándékozott nyomtatni, arról vall: nem érezte, nem is sejtette, mekkora következtetlenség vádjába keveri magát éppen az előtt az utókor előtt, amelybe ekkor már reményeinek javával egyedül kapaszkodott. Sőt az előbeszédből az is kiderül, hogy a tervezett kötetnek nem minden darabját tagadta meg művészi szempontból sem („Egy része lát azért világot, hogy magam is érzem róla, hogy valósággal poétai darab”). Hogy a verseknek mekkora körét foglalja magába az „egy része” kifejezés, megállapíthatatlan, de nem lehet annyira szűk, hogy ez csupán a kötetben szereplő néhány igazi remekműre vonatkozzék, hanem valószínűleg magába foglalja a többi nagyobb poétai igényvel írt műveket is, amelybe a fent felsorolt négy franciaellenes költemény is beletartozhat. Mindenesetre: Csokonai „talányosságát” az előbeszéd sem oldja fel egészen.

Az 1741-i diétát véleményem szerint nem menti fel az, hogy „II. Józsefet magasztalja” s az *igazság diadalma* keletkezését sem magyarázza meg egymagában az, hogy a Rákóczi-nóta *Cultúra*-beli elnékeltetését kellett vele jóvátennie. Ilyen szörnyű árat (már ti. ha Csokonai ebben valóban tökéletesen meggyőződése ellenére ítéli el a francia forradalmat, és szít hangulatot a reakciós franciaellenes szövetség háborúja mellett) a nagyjában-egészében mégiscsak haladó Festetich sem követelhetett. Hogy a vers alapgondolatait a komédiában költőnk Karyóval elismételteti, az valóban elgondolkodtató érve Juhász Géának, de nem egészen megnyugtató, mert a szöveg nem jogosít fel arra a megállapításra, hogy Karyó „a bohózat legütődőttebb figurája”. Inkább közömbösnek érzem, megformálása a színészi kezében van. De ha el is fogadjuk ezt a hipotézist: a vers az *Alkalmatosságra írt versek* kötetében már parodisztikus ellenpárja nélkül áll. Azzal pedig, hogy: „Napoleon még csupán Egyiptomban kalandozik, ám ő a békére sóvárgó máris mintha látná, mi zúdul Európára” azt szögezném szembe, hogy a franciákról itt rajzolt képnek nincs köze a bonapartizmushoz, hanem azzal a torzképpel vág egybe, amely a nemesség tudatában élt a jakobinusokról, a reakciós sajtó gyűlölködő beállítása alapján (Csokonai, úgy látszik, a történelmi távlat hiánya és az 1795-től fogva rohamosan romló információs lehetőségek miatt nem ismerte fel a thermidori fordulat igazi jellegét):

És felkeveredvén a népnek sepreje
Egy sokfejű monstrum, mellynek még sincs feje,
Mellynek szabadsága virit száraz fában,
És egyenlősége áll veres sapkában,
Chimaerákon törí mánor lepte fejét,
Maskaráson tölti bolond esztendejét...

Annak feltételezése, hogy Csokonai változatlanul őrizve forradalmi meggyőződését, bármilyen okokból, ilyen verseket írt: akaratlanul is szörnyű erkölcsi váddá nő a költő ellen és alkotáslélektani szempontból is rendkívül valószínűtlen. Igényesen, komoly művészi becsvágygyal megformált alkotások ezek — hadd utaljak itt csupán a kézikönyvben írottakra (III. köt. 235–237.) és e folyóiratnak ugyanebben a számában megjelent Sinkó Ervin bírálatomra. Ennyire lendületes, színes, helyenként elragadó forma nem jöhet létre a teljes őszintétlenség alapján.

Juhász Géa felfogásával szemben, hogy Csokonai világnézete nem szenved torzulást 1795 után sem, s a költő minden apró rést kihasznál, hogy kivillantsa igazi arcát, ellentmondásainak más magyarázatát tartom valószínűnek. (S valóban kihasznál-e mindent rést? Azt hiszem hajlamosak vagyunk túl sokat írni a cenzúra rovására. Az tiltó jellegű volt, senkinek sem zabta meg, mit írjon. Túl kevés az a hely költőnk életművében, amellyel 1795 utáni forradalmiságát bizonyítani lehetne. Ha valaki, ő sajnos igazán megengedhette magának, hogy az asztalfióknak dolgozzon: miért nem hagyott az utókorunk, amelyre annyit rábizott, több és féreérhetősebb jelet világnézetének egységes és töretlen voltáról?)

Csokonait a jakobinizmusból való fokozatos kiábrándulás közben éri a magyar köz-társasági mozgalom összeomlása és poeta-sorsának, egyéni életének katasztrófája, a kollégiumból való kicsapatsása, amellyel elveszti első közönségét, amellyel 1795 utáni forradalmiságát haláláig se találjon. Egyúttal elveszti egzisztenciáját. Ennek az irtózatossági-közösségi-egyéni, világnézeti-egzisztenciális hajótörésnek az uszadékaik közül mint legfontosabbat kimentí a maga számára a felvilágosodott humanizmus és hazafiság, a népbarátság és az antifeudalizmus eszméit, ezeket haláláig híven őrizi és hirdeti. A többi: célok, konkrét tervek, elképzelések, remények, alámerülnek. Megélhetése miatt a nemességhez kötődik, éveig körükben él: radika-

lizmusát a nemesi ideológiának egyre több eleme járja át és teszi ellentmondásossá. Ekkor keletkeznek határozottan retrográd tartalmú költeményei, amelyeknek szubjektív jóhiszeműségében nincs okunk kételkedni. Létrejöttüket Csokonainak rendkívüli érzékenységgel értelmezhető érzelmi labilitása, roppant beleélő és beleérező képessége is magyarázza (vö. a Sinkó Ervin kritikámban kifejtettekkel). Élete végén Debrecenbe, a paraszti színezetű plebejus-polgári környezetbe visszakerülve, Fazekas baráti körében ezek a nemesi eszmék újra visszaszorulnak és ismét nagyobb erőre kapnak a radikális felvilágosodott gondolatok, de most már mély rezignációval átszöve, s a szentimentalizmus apolitikus hangoltságú, befelé menekülő változatának hatásaitól is nyomasztva.

Közhely, hogy Csokonai irodalmunk legnagyobb stílus-szintetizálója. Az eszmeiség primátusának elve nemcsak egyes művekre, hanem nyilvánvalóan egész életművekre is érvényes. Világos tehát, hogy az olyan ezerarcú, eklektikus forma, mint a Csokonaié, csakis rendkívül összetett, szinkretista világnézet talaján jöhetett létre, de éppen ez a grandiózus ellentmondásosság az, amely képessé teszi őt egy mélyen ellentmondásos kor egyetemes lírai víziójának megalkotására.

Nem hiszem, hogy romantizálnám vagy kisebbíteném alakját, amikor nem az elvben következetes, de időnként szomorú szükségességből megalkuvó vagy hidegen taktikázó jakobinust látom benne, hanem a sötét viszonyok között és az élet kíméletlen csapásai alatt vergődő, a már csak pislákoló filozófiai irányfények között olykor bizonytalanzkodó, sőt kapkodó, de a tájékozódás útját elszántan kereső tragikus lángészt és embert.

Julow Viktor